

УДК 101.1 316+168

Є. Є. Батракіна
аспірант кафедри теоретичної та практичної філософії
Харківського університету імені В. Н. Каразіна

ПАРАДОКС НЕСУМІРНОСТІ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ КАРКАСІВ

Характерною рисою сучасної епохи є витіснення ідей про необхідність пошуку універсальних підстав раціональності, уявленнє про існування безлічі несумісних, таких, що не чують один одного, світів, в основі яких лежать несумірні концептуальні каркаси. Визнання множинності основ раціональності призводить до визнання різноманіття її типів, а також несумірних концептуальних схем, що лежать в основі світоглядів і дискурсів.

Ідеї несумірності концептуальних каркасів або схем стали джерелом ірраціоналізму, релятивізму та інших напрямів, у рамках яких заперечується можливість взаєморозуміння між представниками різних наукових або культурних традицій. Сама ідея концептуальної схеми йде від кантіанського протиставлення чуттєвого досвіду й розумових понять. Подальша її трансформація призвела до абсолютно нових висновків щодо лінгвістичної сумірності, дискретності та об'єктивності наукового знання, а також можливості раціональної взаємодії між носіями різних концептуальних засад. Якщо існує безліч концептуальних каркасів, припустимо стільки, скільки мов у світі, то виникає питання щодо їх співвідношення, сумірності й істинності. Чи справді кожен концептуальний каркас або концептуальна схема можуть претендувати на реальне відображення дійсності або існують певні критерії, на підставі яких ми можемо їх порівнювати, зіставляти та визначати ступінь раціональності. Як буде показано в статті, подібні теорії практично неможливо ні довести, ні спростувати в силу суперечливості самого поняття несумірності.

Прообраз того, що сьогодні прийнято називати «концептуальний каркас» або «концептуальна схема», можна знайти в «Критиці чистого розуму» І. Канта. Розглядаючи структуру людського пізнання, І. Кант виділяє як опосередковану ланку між основами пізнання, чуттєвістю й розумом особливу «трансцендентальну схему»: «Це допоміжне уявлення має бути чистим (не містити в собі нічого емпіричного) і тим не менше, з одного боку, інтелектуальним, а з іншого – чуттєвим. Саме такою є трансцендентальна схема» [3, с. 123]. Вона є не образом, а являє собою функцію розуму, та саме завдяки їй чуттєві дані перетворюються в поняття.

Пізніше, у ХХ ст., в рамках аналітичної філософії набули широкого розповсюдження такі схожі ідеї, як «концептуальна популяція» С. Тулміна, «парадигма» Т. Куна, фундаментальна теорія П. Фейєрабенда та ін. Саме поняття «концептуальний каркас» у науковий обіг вводить Р. Карнап. У роботі «Емпіризм, семантика й онтологія» він визначає як основу концептуального каркасу мову, що використовується в науковому пізнанні. Із критикою ідеї концептуального каркасу виступили Д. Девідсон і К. Поппер.

Метою статті є дослідження парадоксальної природи основного положення концептуального релятивізму – ідеї несумірності концептуальних схем.

Широкого розповсюдження ідея несумірності набула після роботи Т. Куна «Структура наукових революцій». На думку багатьох дослідників, саме ідеї видатних істориків і теоретиків філософії науки Т. Куна й П. Фейєрабенда про несумірність різних наукових парадигм із властивою їм раціональністю послугували поштовхом для активного розвитку різних форм релятивізму. Як П. Фейєрабенд, так і Т. Кун звернули увагу на відмінності у смислового навантаженні понять і наукових припущень, а також критеріїв та оцінок у різних наукових парадигмах. Саме тому виникло питання про сумірність теорій, в основі яких знаходяться різні теоретичні каркаси. П. Фейєрабенд виступає проти наукової об'єктивності і традиційних уявлень про лінійний розвиток. Людська історія характеризується різними

особливостями сприйняття дійсності, що притаманні тій чи іншій культурі або епосі. Так, наприклад, про це свідчить його аналіз архаїчної культури: «В архаїчної людини ... «мислення» було складено з різних подій, деякі з яких навіть не були «духовними» в нашому розумінні цього слова, а були присутні в тілі-маріонетці як додаткові елементи або вносилися в нього ззовні» [9, с. 399]. Така різниця в категоріальних засадах не дає можливості оцінювати концептуальну схему, тому що не існує універсальних критеріїв її оцінювання. Навіть логічні інструменти обмежені в своєму застосуванні.

Т. Кун уважав, що певні періоди науки характеризуються певними парадигмами раціональності, які несумірні за своєю природою. Наука не має цілеспрямованого розвитку: під час зміни наукової парадигми відбувається зміна норм, правил і значень понять. Наукова термінологія тісно пов'язана з певною парадигмою, терміни старої парадигми можуть набувати іншого значення в нових умовах. Т. Кун доходить висновку, що вчені, котрі дотримуються різних наукових парадигм, живуть у різних світах: «Те, що здавалося вченому качкою до революції, після революції виявлялося кроликом ... подивившись на фотографію, зроблену в бульбашковій камері, студент бачить переплутані й ламані лінії, фізик – знімок відомих внутріядерних процесів» [5, с. 173]. Хоча, незважаючи на такі висновки, сам Т. Кун згодом оскаржував звинувачення його в релятивізмі.

Р. Бернстайн стверджує, що, уважно вивчивши теорію Т. Куна, можна дійсно помітити, що сам зміст поняття «несумірність» у ній відрізняється від загальноприйнятого. Сам Т. Кун говорить про це так: «Більшість читачів мого тексту припустили, що, коли я говорив про теорії як несумірні, я мав на увазі, що вони не можуть бути зіставлені. Але «несумірність» – це термін, запозичений із математики, і він не має такого підтексту» [10, с. 80]. Під час використання терміна «несумірність» Т. Кун лише має на увазі відсутність спільної мови для точного порівняння, але ні в якому разі не пропонує це поняття як новий метод осмислення навколишньої дійсності. Проблеми взаємодії між представниками різних наукових парадигм можуть бути пов'язані з розбіжностями засобів, проблем і стандартів, але це не значить, що бар'єри між ними нездоланні, як помилково вважають критики його теорії. Саме тому робляться неправильні висновки про неможливість порівняння різних парадигм і теорій. Уведення в теорію поняття несумірності означає з'ясування, що саме може бути задіяно під час зіставлення різних теорій. Неправильне прочитання Т. Куна призводить до звинувачень його в релятивізмі, хоча ми можемо знайти масу підтверджень у роботах самого автора, що свідчать про зворотне. У своєму обґрунтуванні Р. Бернстайн і сам не раз підкреслює наявність перетинів між конкуруючими парадигмами, адже «якщо б не було такого збігу, раціональне обговорення та аргументація між прихильниками конкуруючих парадигм були б неможливі» [10, с. 85].

Що ж стосується П. Фейєрабенда, то, обґрунтовуючи ідею несумірності, він узагалі не дає чіткого визначення поняття. Р. Бернстайн усе ж знаходить в «антропологічному методі» паралелі з герменевтикою, а також докази визнання автором можливості досягнення світобачення, що відрізняється від нашого. Маємо зауважити, що все ж позиція самого П. Фейєрабенда доволі радикальна: в рамках своєї теорії «анархічної епістемології» він узагалі заперечує будь-які можливості порівняння.

На думку Р. Бернстайна, несумірність мов або традицій не тягне за собою релятивізм або перспективізм. Це поняття також не можна зводити до логічної непорівнянності. Існу-

ють різні способи порівняння мов і їх раціональної оцінки, де в тому числі ефективними є герменевтичні методи. Існування конкуруючих несумірних традицій завжди накладає певну універсальну відповідальність на представників різних традицій – «відповідальність, яку не варто плутати з байдужою поверховою терпимістю, де не докладено жодних зусиль, щоб зрозуміти й залучити несумірну інакшість Іншого» [11, с. 93].

У галузі мовознавства подібні припущення щодо мови як матриці сприйняття вперше були викладені В. Гумбольдом, який передбачив лінгвістичний поворот і пов'язав цілісну категоріальну структуру з мовою. До цього протягом історії питання ставилося швидше про спосіб перекладу, а не його можливість. Лише починаючи з епохи Відродження, почалися суперечки щодо можливостей повноцінної передачі поезії, художньої прози та філософських творів іншою мовою. У ХХ ст. поняття концептуального каркасу також стало пов'язуватися з мовою, яка лежить в його основі. Проблема несумірності тепер асоціювалася з проблемою неможливості перекладу. Під сумнівом опинилася й можливість цілісного розуміння через відсутність єдиної системи координат і все тієї ж несумірності концептуальних засад.

Однією з найпопулярніших є теорія лінгвістичної відносності Е. Сепіра та Б. Уорфа. Мова тут подається не просто як посередник, а як структура, що регулює пізнавальну діяльність, а також задає основи світобачення й культурних традицій. Вивчення мови індіанців хопі привело дослідників до висновку про її радикальну відмінність від усіх європейських мов. У мові хопі виражено цілковито інше сприйняття часу (як клубка, а не прямої), відмінне від нашого живання часових дієслів, спрямованості і тривалості, відсутні відмінності між внутрішнім і навколишнім світом (тому не існує слів для артикуляції суб'єктивних переживань). Більше того, мислити про який-небудь предмет мовою хопі означає не просто абстрактно уявляти його образ, а ментально взаємодіяти з ним. На підставі проведеного дослідження Б. Уорф дійшов висновку: «Наш лінгвістично детермінований розумовий світ не тільки співвідноситься з нашими культурними ідеалами й установками, а й залучає навіть наші власні підсвідомі дії у сферу свого впливу та надає їм деякі типові риси» [8, с. 193]. Ще більш радикальну позицію займає Е. Сепір: «Дві різні мови ніколи не бувають настільки схожими, щоб їх можна було вважати засобом вираження однієї й тієї самої соціальної дійсності. Світи, в яких живуть різні суспільства, – це різні світи, а зовсім не один і той самий світ із різними навішаними на нього ярликами» [7, с. 131].

Отже, різні мови як змістотворчі системи задають певні моделі пізнання й організують досвід по-різному через відмінність категоріальних систем, отже, конструюють різні світи, в яких живуть його носії. Звичайно ж, такі висновки на перший погляд свідчать про абсолютну неможливість перекладу мови хопі будь-якою європейською мовою. Але гіпотеза лінгвістичної відносності вкрай проблематична: той факт, що подібні відмінності вдалося висловити англійською мовою, вже говорить про те, що заява про неможливість адекватного перекладу є необґрунтованою. Завжди існують труднощі, але це не означає, що вони можуть бути перебільшені до лінгвістичної відносності. Якщо ми приймаємо положення про те, що здатні мислити лише в межах певного концептуального або мовного каркасу, то це означає, що ми можемо сприйняти тільки ту інформацію, яка вписується в його рамки. Тому якби цілковиті невдачі в перекладі мали б місце, то швидше за все ми б про них не знали. Можливо, деякі терміни не мають відповідних еквівалентів в інших мовах, але це також не означає, що фонові лінгвістичні значення не можуть бути адекватно передані за допомогою інших висловлювань.

Поряд із теорією Сепіра-Уорфа не менш актуальною в рамках цієї проблеми є гіпотеза «онтологічної відносності» В. Куайна. У цій теорії акцент робиться передусім на онтологічній відносності концептуальних каркасів, а доводи на користь несумірності ґрунтуються на уявленні про різне

сприйняття світу, що укорінене в різних мовах. В. Куайн прояснює це положення на основі прикладу з індіанцем і кроликом. Якщо індіанець укаже на кролика, то залежно від культурних особливостей сприйняття кожен може тлумачити таку вказівку по-своєму: як цілісний об'єкт, чи його частину, або часові особливості. Осмислення правил опису предметів відбувається абсолютно певним чином. Сприйняття дійсності завжди зумовлено контекстуальними особливостями нашого існування, інтерпретація позначається на осмисленні навколишнього світу. Наше розуміння реальності укладено в рамки певного контексту, який визначає інтерпретацію, а мовні правила демонструють певний зв'язок між мовою і світом. Ці правила співвідношень можуть значним чином відрізнятися в різних мовах і культурах. На основі цих висновків про взаємодію та співвідношення мовних каркасів В. Куайн виводить правило онтологічної відносності: всі теорії відносні й залежні від мовних особливостей і суб'єктивного сприйняття. Більше того, «немає сенсу говорити про те, що являють собою об'єкти теорії самі по собі, за межами обговорення питання про те, як саме інтерпретувати або переінтерпретувати одну теорію в іншу» [2]. Отже, еквівалентний переклад не доступний через відмінності в концептуальних схемах індивідів, які безпосередньо пов'язані з мовними відмінностями. Об'єктивні підстави для єдиних критеріїв перекладу відсутні, а пізнання й сприйняття обмежені через відмінності в концептуальних схемах.

Ницівна критика тези про несумірність була представлена Дональдом Девідсоном у статті «Про ідею концептуальної схеми». Д. Девідсон уважає ідеї лінгвістичної та онтологічної відносності надуманими. Він називає це третьою догмою емпіризму, яка являє собою поділ на концептуальні схеми та емпіричний зміст. У двох попередніх догмах, перша з яких була обґрунтована Карнапом, а друга – членами Віденського гуртка, по-перше, стверджувався поділ на аналітичні речення, які істинні в силу своєї лінгвістичної належності й синтетичні – істинні – в силу своєї фактичної відповідності; по-друге, істинність теорії визнавалася лише після емпіричної перевірки її відповідності дійсності. Як уважає Д. Девідсон, В. Куайн зміг позбутися цих двох догм, але ввів третю – догму схеми та змісту, що передбачає окреме існування світу й наших про нього уявлень. Такий погляд, згідно з яким навколишня дійсність і наші про неї теорії існують окремо, видається Д. Девідсону вельми суперечливим. Більше того, Д. Девідсон переконалий, що проблема взаємоперекладу перебільшена. Коли відбувається інтерпретація мови, якщо ми поділяємо одну теорію істини, вона слугує основою нашого взаєморозуміння. В інших випадках інтерпретація та розуміння відбуваються на підставі теорії істини суб'єкта й відповідно до неї. Д. Девідсон визнає, що «істина пропозицій є відносною щодо мови, але вона є об'єктивною, наскільки це можливо. Відмовляючись від дуалізму схеми й реальності, ми не відкидаємо наші пропозиції й переконання, а відновлюємо безпосередній доступ до знайомих об'єктів, чії «гримаси» роблять їх справжніми або помилковими» [1]. Ми не можемо говорити про можливість повного неспіху перекладу. Що ж стосується часткового неспіху, то з огляду на те, що мова може інтерпретуватися успішно тільки тоді, якщо зрозумілі переконання мовця, знання внутрішніх засад співрозмовника дасть цілісне розуміння значення. Осмислення розбіжностей можливе тільки в тому разі, якщо існує певна згода, фундаментом якої є наше переконання в істинності висловлювань співрозмовника. Цей принцип довіри є засобом, що оптимізує згоду. За допомогою нього ми маємо змогу інтерпретувати слова та внутрішні інтенції мовця.

Д. Девідсон убачає парадокс в основі концептуального релятивізму: відмінність має сенс, якщо є загальна координувальна система, але це суперечить самому положенню про несумірність. Водночас «ми не можемо опинитися в становищі, в якому ми були б здатні вирішити, що інші мають поняття або переконання, які радикально відрізняються від наших власних» [1]. Осмисленою підставою для того, щоб ска-

зати, що схеми різні, не існує. Сама можливість помислити відмінність у концептуальних схемах уже передбачає той факт, що наша власна схема є фундаментом для фіксування відмінностей. Володіння мовою й концептуальна схема нерозривно пов'язані, більше того, мова невіддільна від свідомості, тому ми не маємо змоги відкинути нашу власну схему для знаходження нейтральної позиції задля ефективного порівняння концептуальних схем. Не можна стверджувати відмінність між концептуальними схемами так само, як і не можна стверджувати всезагальну єдність концептуальної схеми: «Оскільки ми не можемо обґрунтовано стверджувати, що схеми різні, тому ми не можемо вважати, що схема є однією й тією самою» [1].

Схожі висновки щодо надуманості й перебільшеності проблем несумірності концептуальних схем і неможливості перекладу робить і К. Поппер. Необхідно кинути виклик релятивізму, адже прогрес виробництва озброєння поставив долю людства в залежність від досягнення взаєморозуміння мирним шляхом: війна мечів повинна замінитися війною слів [6, с. 10].

В основі ірраціональних концепцій на кшталт релятивізму лежить «міф концептуального каркасу», згідно з яким у разі, якщо учасники комунікації не поділяють один концептуальний каркас, раціональне взаємодія неможлива через відсутність загальних підстав для дискусії. Прихильники концептуального релятивізму наполягають на тому, що ми не можемо навіть помислити досягнення згоди щодо критеріїв оцінювання теорій. Адже загальноприйнятим є положення про те, що для початку такого обговорення необхідна наявність сукупності певних аксіом, тобто концептуального каркасу. Для більш детального обґрунтування критики концептуального релятивізму К. Поппер розрізняє поняття несумірності й несумісності. Саме несумірність передбачає відсутність загальної логічної підстави, а отже, необхідних передумов плідних критичних дискурсів. Але, як правило, ми маємо справу саме з несумісністю, що все ж таки передбачає наявність єдиних умов, на підставі яких раціональне обговорення стає можливим. На численних прикладах з історії науки К. Поппер демонструє можливість обґрунтованої критики найрізноманітніших наукових теорій.

Зростання знань пов'язане виключно з існуванням розбіжностей, які неминучі, але не обов'язково повинні призводити до насильства. К. Поппер бачить запорукою успішності таких дискусій саме попередні розбіжності: «Західна цивілізація є результатом зіткнення або конфронтації різних культур, а значить, і результатом конфронтації різних концептуальних каркасів» [6, с. 560].

Прихильники помилкової, за словами К. Поппера, думки діляться на два табори: ті, хто наполягає на істинності деякої заданої системи, і прихильники релятивізму, які заперечують можливість існування такої системи й дотримуються думки про несумірність концептуальних каркасів, а також неможливість раціонального вибору та дискусії. Помилковий метод призводить до догматизму й розвитку релятивістських поглядів про несумірність, а правильний метод критичної дискусії шляхом порівняння наслідків теорій (або концептуальних каркасів) слугує вдосконаленню наших оцінок і способів. Саме тому одним із найважливіших винаходів Західної цивілізації є саме критична дискусія, що, на думку К. Поппера, була основним джерелом прогресу науки. Уведення критичного методу стало унікальним подією в історії людства: саме так, замість того щоб догматично захищати певну теорію, робиться спроба аналізу й перевірки всіх логічних наслідків обговорюваної теорії.

Захисники релятивізму занадто завищують вимоги до умов досягнення порозуміння, а то й заперечують цю можливість зовсім. Дійсно, дискусія може бути проблематичною між учасниками, які володіють різними концептуальними установками, але завжди буде плідною і сприятиме розширенню інтелектуального горизонту: «Концептуальні каркаси, подібно до мов, можуть виступати як бар'єри; але

чужий концептуальний каркас, так само як чужа мова, не є абсолютним бар'єром. Так само як прорив мовного бар'єру – нелегке, але вкрай вдячне заняття».

У рамках «міфу концептуального каркасу» також уважається, що перехід від однієї наукової парадигми до іншої робить непорівнюваними старий і новий каркаси, тому що вони є соціальним зв'язком і являють собою певний спосіб бачення відповідно до прийнятої теорії, спосіб життя і світогляд. К. Поппер показує, що навіть при зміні наукових парадигм дискусії тривають, а теорії необов'язково будуть несумірні. Будь-яка теорія будеться на інтерпретації чуттєвих спостережень, і так само спостереження проникнуті теоріями, але завжди залишається місце для переінтерпретації старої категорії об'єктивності. Метод критичної науки допоміг нам вийти за межі обмежень з боку наших почуттів і установок, а також розширити наші уявлення про світ, який сприймається не лише як конгломерат речей і їх властивостей. Критичний метод дав нам змогу навіть фрагментарно розуміти мову бджіл. Розвиток тверджень, подібних до поняття абсолютної відносності й несумірності, може спричинити деградацію науки.

Неважливо, криється наш каркас у конвенціональній мові або людській природі, що обмежує наше повноцінне сприйняття навколишнього світу, «метод критичної дискусії надає нам можливість перевершити не тільки набуті під впливом культури, а й вроджені концептуальні каркаси... Уже з часів Геракліта з'являлися революціонери, які вчили нас, що світ складається з процесів, а окремі речі є такими лише по видимості, в дійсності вони являють собою процеси» [6, с. 592].

Ідеї про несумірність, що лежать в основі радикального релятивізму, в умовах полікультурності стали основним виправданням прагнення до культурної сегрегації й руйнівною силою, що підриває основу толерантності та поваги до інакшості. Інклюзивне громадянське суспільство передбачає включення субкультур, адже якщо вони залишаться замкнутими у своєму просторі, то можуть стати чужими один одному, що призведе до виникнення паралельних суспільств. Те, що незрозуміле, невідоме та чуже, завжди асоціюється із загрозою. Але, як було показано в роботі, відмінності в особливостях різних «систем координат», що зумовлюють відповідне сприйняття навколишньої дійсності, неможливо ні довести, ні спростувати. Можна сміливо стверджувати тільки те, що емпіричні дані свідчать про протилежне: наші внутрішні орієнтири не можуть бути непереборною перешкодою на шляху до взаєморозуміння, тому доводи прихильників теорій несумірності не обґрунтовані.

Заперечення необхідності пошуку загального уявлення про мораль і справедливість може обернутися насильством, а відкидання всіх критеріїв оцінювання тих чи інших ціннісних систем перешкоджає будь-яким спробам обґрунтованої критики навіть у разі злочинних дій. З огляду на незворотні процеси прогресуючої глобалізації й загальної інтеграції пошук засобів для подолання культурних бар'єрів не тільки актуальний, а й необхідний.

Література

1. Девідсон Д. Об идее концептуальной схемы / Д. Девідсон [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kph.npu.edu.ua/!e—book/klasik/data/davidson/schem.html>.
2. Куайн В. Онтологическая относительность / В. Куайн [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/kuajn.html>.
3. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант ; пер. с нем. Н. Лосский. – М. : Мысль, 1994. – 574 с.
4. Карнап Р. Эмпиризм, семантика и онтология / Р. Карнап [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://elib.org.ua/philosophy/ua_show_archives.php?subaction=showfull&id=1175752680&archive=1397803661&start_from=&ucat=5&.
5. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун ; пер. с англ. И. Налетова. – М. : АСТ, 2009. – 310 с.

6. Поппер К. Миф концептуального каркаса / К. Поппер // *Логика и рост научного знания. Избранные работы.* – М.: Прогресс, 1983. – 606 с.
7. Сепир Э. Статус лингвистики как науки / Э. Сепир // *Языки как образ мира.* – М.: АСТ, Terra Fantastica, 2003. – С. 127–138.
8. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Уорф // *Языки как образ мира.* – М.: АСТ, Terra Fantastica, 2003. – С. 157–201.
9. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / П. Фейерабенд; пер. с англ. и нем. А.Л. Никифорова. – М.: Прогресс, 1986. – 543 с.
10. Bernstein R. Beyond objectivism and relativism: science, hermeneutics, and praxis / R. Bernstein. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1983. – 320 p.
11. Bernstein R. Incommensurability and Otherness Revisited / R. Bernstein, E. Deutsch (eds.) // *Culture and Modernity: East – West Philosophical Perspectives.* University of Hawaii Press, 1991. – P. 85–103.
12. Nealy P. Overcoming incommensurability through intercultural dialogue / P. Nealy // *Cosmos and History.* – 2013. – Vol. 9. – № 1. – P. 265–281.
13. Yates S. Are there Alternative Conceptual Frameworks? / S. Yates // *Auslegung.* – 1986. – № 13. – P. 51–62.

Анотація

Батракіна Є. Є. Парадокс несумірності концептуальних каркасів. – Стаття.

У статті розкрито парадоксальну природу ідеї несумірності концептуальних схем. Розглянуто становлення уявлень про несумірність і виділено два підходи у вирішенні цієї проблеми: каркаси несумірні й кожен відображає істину по-своєму; така ідея необґрунтована, тому що не має ніякої можливості довести цю несумірність. У рамках першого підходу проаналізовано теорії Т. Куна та П. Фейерабенда, лінгвістичної відносності Е. Сепіра й Б. Уорфа, онтологічної відносності В. Куайна. Другий підхід ґрунтується на критичному перегляді ідеї несумірності, що можна знайти в роботах Р. Бернстайна, Д. Девідсона та К. Поппера. На основі аналізу їхніх зауважень виявлені основні суперечності в обґрунтуванні ідеї несумірності концептуальних каркасів. Також зроблено висновки про негативні наслідки її трансформацій у рамках концептуального релятивізму: руйнування універсальних основ толерантного співіснування різних ціннісних систем у сучасному плюралістичному суспільстві.

Ключові слова: несумірність, концептуальна схема, релятивізм, несумісність, раціональність.

Аннотация

Батракина Е. Е. Парадокс несоизмеримости концептуальных каркасов. – Статья.

В статье раскрыта парадоксальная природа идеи несоизмеримости концептуальных схем. Рассмотрено становление представлений о несоизмеримости и выделены два подхода в решении этой проблемы: каркасы несоизмеримы и каждый отражает истину по-своему; такая идея необоснованна, так как не существует никакой возможности доказать эту несоизмеримость. В рамках первого подхода проанализированы теории Т. Куна и П. Фейерабенда, лингвистической относительности Е. Сепира и Б. Уорфа, онтологической относительности В. Куайна. Второй подход основывается на критическом пересмотре идеи несоизмеримости, что можно найти в работах Р. Бернстайна, Д. Дэвидсона и К. Поппера. На основе анализа их замечаний выявлены основные противоречия в обосновании идеи несоизмеримости концептуальных каркасов. Также сделаны выводы о негативных последствиях ее трансформаций в рамках концептуального релятивизма: разрушение универсальных основ толерантного сосуществования различных ценностных систем в современном плюралистическом обществе.

Ключевые слова: несоизмеримость, концептуальная схема, релятивизм, несопоставимость, рациональность.

Summary

Batrakina E. E. The paradox of the incommensurability of conceptual frameworks. – Article.

The article reveals the paradoxical nature of the idea of incommensurable conceptual schemes. Attention is given to the formation of ideas about the incommensurability. Two approaches to solving this problem are highlighted: frameworks are incommensurable and each reflects the truth in his own way; such an idea is unfounded, since there is no way to prove this incommensurability. In the first approach the theory of T. Kuhn and P. Feyerabend, linguistic relativity E. Sapir and B. Whorf, ontological relativity W. Quine are analyzed. The second approach is based on a critical review of the idea of incommensurability, which can be found in the works of R. Bernstein, D. Davidson and K. Popper. On the basis of their comments major contradictions in the justification of the idea of incommensurability of conceptual frameworks are revealed. Also conclusions are made about the negative consequences of its transformation in conceptual relativism: the destruction of the universal foundations of tolerant coexistence of different value systems in a modern pluralistic society.

Key words: incommensurability, conceptual scheme, relativism, incompatibility, rationality.